

Висока туристичка школа струковних студија, Београд;
Универзитет у Крагујевцу, Факултет за хотелијерство и
туризам, Врњачка Бања

DOI 10.5937/kultura2066365S

УДК 271.222(497.11)-523.4/.6

338.48-6:2(497.11)

оригиналан научни рад

СРЕДЊОВЕКОВНИ МАНАСТИРИ СРБИЈЕ

НЕИСКОРИШЋЕНО БОГАТСТВО ОДРЖИВОГ ТУРИСТИЧКОГ РАЗВОЈА

Сажетак: *Историја народа се огледа и у његовим културно-историјским ресурсима. Сакрални споменици Србије представљају данас неизоставан атрактивни фактор и важан сегмент специфичног облика туристичког и културног путовања, који се назива верски туризам. Неке од најзначајнијих верских дестинација са својим неискрпним сакралним благом у свету, бележе веома значајан девизни прилив остварен од туризма. Томе доприноси културно наслеђе као један од најважнијих туристичких мотива, којем стреми велики број туриста у свету, и представља значајан потенцијал одрживог развоја туризма. Република Србија развој туризма базира између осталог и на валоризацији културно-историјске баштине, међу којима манастири и цркве заузимају значајно место. Српска православна црква располаже великим бројем објеката, који у националним и међународним оквирима имају важну историјску, културну и верску вредност. Као најзначајнији сакрални објекти могу да се издвоје манастири рашке, моравске и српско-византијске школе, али и фрушкогорски и овчарско-кабларски. У овом раду сагледаће се вредности појединих сакралних грађевина, насталих као задужбине породице Немањића. Оне и у години обележавања 800 година аутокефалности Српске православне цркве, представљају неискоришћене ресурсе за развој туризма Србије.*

Кључне речи: *аутокефалност, Српска православна црква, верски туризам, одрживи туристички развој, туризам посебних интересовања, културно наслеђе*

Увод

Религиозна кретања светског становништва датирају још из периода развоја најстаријих цивилизација. Религија као друштвена појава има утицај на живот многих народа. Број религија се стално повећава упоредо са брзим развојем друштва. Данас не можемо са тачношћу рећи које све религије постоје и који део светског становништва је ту укључен. Неке од религија имају изузетну улогу за појаву нове врсте кретања у туризму – религиозни туризам. Најраширеније религије на свету су: хришћанство, ислам и будизам. Религиозни туризам настао је пре свега, као социо-психолошка категорија. Уколико би желели да дефинишемо верски туризам, најприближнија су схватања она која су се чула у Равени 1990. године, на конгресу религиозног туризма, где је речено да је то: „хумана промоција, облик солидарности и пријатељства, сусрет народа, њихових култура и религија, учења о миру међу људима, о поштовању природе и валоризацији природног и културног наслеђа”.¹ Туризам на религију остварује значајне позитивне утицаје, а најзначајнији утицај јесте пораст респектовања локалне религије од стране туриста и обрнуто.² Подручје Србије је вековима било изложено кретањима народа и култура, као и снажним утицајима различитих цивилизација и вера. На тлу Србије налазе се бројни остаци прошлости, али и занимљиви обичаји, начин исхране и архитектура, који су испреплетани на такав начин, да утичу на развој нашег савременог друштва и дају специфичну ноту антропогеним туристичким вредностима Србије.³ Најзначајнија ризница припада Српској православној цркви, чији су објекти данас предмет интересовања читавог човечанства. У средњем веку, у доба Немањића, задужбинарство је било веома заступљено. Од периода Стефана Немање великог жупана до доба цара Уроша, грађене су цркве и манастири. То настављају кнез Лазар, деспот Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић. Период од XII до XV века, је време турбулентне историје ових простора. Због тога се цркве и манастири граде, углавном на скровитим местима, далеко од главних путева, што их даље кроз историју није сачувало од разарања и уништења различитих освајача.

1 Штетић, С., Шимичевић, Д. и Ђурчић, Н. (2013) *Специфични облици туризма*, Београд: Forma В, стр. 85.

2 Тришић, И. и Штетић, С. (2019) Утицаји етичких кодекса на свакодневни развој културе понашања у туризму, *Култура* бр. 162, Београд: Завод за проучавање културног развоја, стр. 125.

3 Штетић, С. (2016) *Водичка служба у туризму, научите да водите*, Београд: Forma В, стр. 122.

У Србији данас постоји 2.306 непокретних културних добара која су сврстана у 4 групе и то: споменици културе (2.023), просторно културно-историјске целине (66), археолошка налазишта (151) и знаменита места (66). Међу њима се налази 512 културних добара од великог значаја и 155 културних добара од изузетног значаја. И то: споменика културе (155), просторних културно-историјских целина (11), археолошких налазишта (18) и знаменитих места (16). Међу културним добрима од изузетног значаја, десет је уврштено на Листу Светске културне и природне баштине Унеска.⁴ Цркве и манастири са ове листе су: Црква светих апостола Петра и Павла код Новог Пазара, Ђурђеви ступови, Сопоћани, Студеница, Високи Дечани, Грачаница, Пећка патријаршија и Богородица Љевишка.

Значајнији верски објекти

Српске православне цркве у развоју туризма

Србија располаже великим бројем сакралних објеката, који имају значајну историјску, културну и верску вредност у националним и међународним оквирима. Као најзначајнији сакрални објекти могу се издвојити манастири рашке, моравске и српско-византијске школе, али и други верски објекти Српске православне цркве, на тлу Србије и ван њених граница. За туристичка кретања, поједини манастири Српске православне цркве имају великог значаја. У овом раду описани су неки манастири који се валоризују у туризму али недовољно.

Манастири Рашке школе

Манастири Рашке школе представљају јединствено наслеђе и припадају ширем уметничком правцу, који се развијао на територији средњовековне српске државе, не само на подручју Рашке, него и у осталим деловима тадашње државе. Када су у питању манастири, њих одликује специфична архитектура и сликарство, које се сврстава у ред најзначајнијих архитектонских и уметничких достигнућа средњовековне Европе. Архитектура Рашких манастира препознаје се по преузетим елементима из византијске архитектуре, као што су свод и кубе, издужених основа, која је код једноставнијих грађевина једнобродна, а код сложенијих у виду крста, са засвођеним кубетом изнад певнице. Такође, присутни су романски и нешто мање готски елементи, са врло честим прозорима у облику бифора или трифора, са елементима скулптура у облику животиња, људи или биљака. Сви

⁴ <http://www.kultura.gov.rs/cyr/zastita-kulturnog-nasledja/kulturna-dobra> (20. 06. 2019)

ови елементи су вешто уклопљени у оригинални рашки архитектонски стил. Уметност Рашке школе одликује фреско-сликарство, које се развијало под утицајем византијског и романског фреско-сликарства, са својим јединственим елементима и интерпретацијама.⁵ Међу најзначајније манастире Рашке школе спадају Ђурђеви Ступови, Студеница, Жича, Милешева, Сопоћани, Градац, Давидовица, Богородица Љевишка, Грачаница, Високи Дечани и Хиландар.

Манастир Студеница саграђен је недалеко од Ибарске клисуре, код насеља Ушћа, на десној обали Студенице. Манастир лежи на платоу између планина Радочело (1643 m) и Чемерна (1348 m), које се овде састају, спуштајући се према Студеници. Манастир је подигнут на античком и рановизантијском утврђењу, у XII веку. Када је подигао своју „велику лавру“ (гробницу), Стефан Немања ју је богато опремио „у златопеченој повељи и у цркви на зиду“. После одрицања од престола 1196. године, овде се и замонашио, добивши име Симеон. После тога Симеон одлази на Свету Гору у манастир Ватопед, да би касније добио дозволу од игумана да обнови запуштени манастир Хиландар, као српски манастир.

Свети Сава се враћа у Србију 1208. године, где борави и управља Студеницом до 1215. године. Он је од Студенице направио средиште Српске православне цркве, право жариште средњовековне српске просвете и културе. Основао је нове епископије, обновио старе и подигао нове келије, цркве и манастире, те ојачао црквену дисциплину. Круна свега тога била је, добијање самосталности Српске православне цркве, што је имало и велики значај за независност српске државе. У Студеници, Свети Сава написао је Студенички типик, чији део чини опис монашког живота Симеона Немање, од напуштања престола до смрти. То представља први оригинални књижевни рад Светог Саве. Колико је студеничка писарница била високо цењена, види се по хрисовуљи краља Милутина из 1300. године, дарованој манастиру Св. Ђорђе код Скопља. Краљ поверава студеничком игуману Сави да састави ову хрисовуљу и препише све раније хрисовуље овог манастира, јер су иструлиле.

У манастирском дворишту налазе се три цркве (док их је у другој половини XVII века било 13): Богородичина црква, црква Св. Јоакима и Ане (Краљева црква) и црква Св. Николе.

5 Новаковић-Костић, Р. (2010) *Туризам и култура*, Смедерево: LI, стр. 138-142.

Студеница је од ретких манастира Српске православне цркве, који има богату ризницу старих уметничких предмета религиозног карактера. Ризницу је основао ктитор манастира Стефан Немања. Од оснивања у XII веку па до данас, има посебно место у историји Српске православне цркве и животу Срба.

Горња испосница Светог Саве – смештена је у неприступачној и пространој пећини стеновитог масива изнад реке Савашнице, око 15 km северозападно од манастира Студенице. Ктитор Сава по повратку са Свете Горе, окупио је овде монахе склоне аскетизму и контемплацији, створивши духовно и културно средиште. За испосницу је везана плодна активност Светог Саве на књижевном пољу. Овде је написао Житије Светог Симеона и Студенички типик.

Манастир Жича се налази између Богутовачке бање и Краљева, испод планине Столови. Као задужбина краља Стефана Првовенчаног и Светог Саве, грађена је између 1208. и 1215. године, а живописана око 1220. године. Радови на изградњи цркве почели су доласком Светог Саве у Србију, интензивирани до 1215, па настављени 1219. године, када Жича постаје српска архиепископија, након стицања црквене самосталности. Храм је посвећен Св. Вазнесењу. Спољне површине цркве су урађене по узору на архитектуру Атоса и обојене црвеном бојом. У манастиру Жича крунисани су владари и устоличавани црквени великодостојници. Жича носи популаран назив „седмобрата” јер је у њој крунисано седам српских краљева (Стефан Првовенчани, Радослав, Владислав, Урош, Драгутин, Милутин и Стефан Дечански). Према средњовековном обичају, краљ Стефан Првовенчани издао је 1220. године манастиру Жичи даровну повељу, којом је одредио његова права и обезбедио издржавање додељивањем поседа. Њена садржина исписана је на бочним зидинама пролаза испод куле и представља историјски и правни документ од велике вредности. Делови повеље тешко су оштећени од неодговорних посетилаца манастира. Данашњи препис овог документа потиче с почетка XIV века. Фреско-сликарство у манастиру је настајало у различитим периодима. Најстарије фреске, настале су после Савиног повратка са Свете Горе и стицања црквене независности 1219. године. Од суштинске важности је чињеница да Српска православна црква постаје аутокефална са правом организовања црквеног живота на територији Србије. Српска аутокефална архиепископија под Светим Савом, као њеним првим архиепископом, представљала је пуно заокружење српске

државности тога времена.⁶ Средином XIII века, због опасности, архиепископски престо се морао преселити из Жиче у Пећ, где је на манастирском поседу саграђен нови српски духовни центар, данашња Пећка патријаршија.

Манастир Милешева је удаљен од Пријепоља 7 km. Задужбина је краља Владисава, сина Стефана Првовенчаног. Подигнута је 1218–1219, а живописана 1221. године. Тело Светог Саве пренето је 1240. године из Трнова у гробницу коју је он сам себи сазидао за живота. Убрзо је оно пренето у ћивот, ковчег испред иконостаса, а у његовој гробници покопан је игуман Анастасије, писац службе Светом Сави. Милешева је “света лавра”, што ће подстакнути Твртка I, да се ту крунише за краља Босне. Турци су спалили манастир 1459. године. Црква је касније обновљена, јер се у првој половини XVI века ту налазило средиште Пећке патријаршије. Турци односе и спаљују мошти Светога Саве на Врачару 1595. године, док је манастир опустошен. У другој половини XIX века врше се поправке, које укључују грађење звоника 1911. године. У склопу манастира постојала је и штампарија од изузетног значаја, која је почела са радом средином XVI века. Највећа драгоценост овог манастира су фреске а најпознатија је Бели анђео, која представља део Светске културне баштине.

У региону Пећи (14 километара јужно према Призрену) налази се манастир *Високи Дечани*. Саграђен је у доба најјачег политичког и економског успона српске средњовековне државе. Манастир Високи Дечани представља највећу и најлепшу грађевину старе српске архитектуре. Подигао га је Стефан III Дечански, себи за задужбину. Цркву је градио од 1327. до 1335. године фра-Вита, пратомајстор из Котора. Грађење цркве и израда фресака, настављени су после смрти Стефана III, у доба владавине његовог сина цара Душана, све до 1348. године. Архитектонски, Дечани представљају комбинацију облика западњачке вишебродне базилике и источњачке једнобродне грађевине са кубетом. Фасаде су обрађене у најплеменитијем материјалу. По скулпторској декорацији Дечани долазе у ред најраскошнијих грађевина у земљи. У цркви је очуван оригинални мермерни под са тракама и урезаном розетом испод куполе, чија су поља испуњена оловом, сребром и златом.

6 Стојковски, Б. (2019) *Свети Сава – први српски полихистор. Поводом осам векова аутокефалности Српске православне цркве* (<https://www.kcns.org.rs/agora/sveti-sava-prvi-srpski-polihistor-povodom-osam-vekova-autokefalnosti-srpske-pravoslavne-crkve>)

Фреске у Дечанима сликане су од 1335. до 1350. године, о чему говоре два натписа изнад врата у припрати цркве. У преко хиљаду композиција, са близу десетак хиљада насликаних фигура, илустровано је 20 циклуса са сценама из Старог и Новог завета, црквеног календара, итд. У Дечанима постоји богата ризница, која је поред студеничке и најбоље очувана манастирска ризница у Србији. Сачуван је и првобитни камени иконостас, заклоњен вишеспратним дуборезом, из XIX века. У ризници је и библиотека са 169 рукописних књига, веома драгоцених за културну историју српског народа. *Дечанска повеља*, један од најзначајнијих историјско-правних споменика. Издата је у Породимљи 1330. године. Она се данас чува у Архиву Србије у Београду. У ризници се чува и најбогатија збирка турских докумената, међу којима је највредније 14 турских Фермана из XVI и XVII века, везаних за историју Дечана и осталих манастира, као и српског народа у Метохији у доба Османлија.

Пећка патријаршија

Пећка патријаршија се убраја у најстарије средњовековне споменике Србије и Српске православне цркве. Њени први темељи постављени су још 1216. године, док садашњи облик датира из половине XV века. Састоји се из три мање цркве: цркве Светих Апостола у средини комплекса, Богородичне и цркве Светог Димитрија, као и заједничке припрате. Од 1958. године у цркви светог Димитрија отворен је музеј старина, а поред тога манастир располаже богатом ризницом драгоцених предмета.⁷

Црква Светих Апостола је најстарија црква у комплексу манастира Пећке патријаршије. Подигнута је на темељима старије цркве из XII века, тридесетих година XIII века, за време Арсенија I архиепископа српског. Писани историјски споменици, па чак и натпис на једном портрету Светог Саве у самој цркви, упућују на могућност да је цркву подигао Свети Сава, по угледу на Сионску цркву, мајку свих цркава. По типу грађевина припада групи споменика Рашке школе. По основи и по пурпурно бојеној фасади, слична је нешто старијој Жичи. То је једнобродни храм са полукружном апсидом и попречним трансептом, над чијим се пресеком издиже купола са издуженим западним делом брода, подељеним у два травеја. Најстарије фреске у цркви Светих Апостола настале су четрдесетих година XIII века. То су: велика композиција Вазнесења са Христом, апостолима и Богородицом Орантом и јеванђелистима, у пандафитима, и велика

7 Штетић, С. и Шимичевић, Д. (2017) *Туристичка географија*, Београд: Висока туристичка школа струковних студија, стр. 328.

композиција деизис са Христом, Богородицом и Светим Јованом у олтару. Ово су највећа и најлепша сликарска остварења у уметности XIII века. По њима је Пећка патријаршија стала у први ред оних чувених споменика наше земље, који су познати целом културном свету.

Црква Светог Димитрија је подигнута двадесетих година XIV века. Задужбина је архиепископа Никодима. Разликује се од старије цркве Светих Апостола јер припада типу грађевине са крстообразном основом и кубетом, који се ослања на зидне пиластре. Фасаде су украшене назименичним ређањем тесаника од сиге, а осмострана купола је уз то још и украшена колонетама и венцима. Фреске у овој цркви, настале двадесетих година XIV, и разликују се од монументалног стила XIII века. Поред фресака из XIV века, постоје фреске из XVII века, настале у доба патријарха Пајсија (1614–1647), када је обновљен стари живопис. Фреске цркве Светог Димитрија чине сликарски уједначену целину, иако су дело више уметника и у извесним сегментима показују сличност са дечанским животописом. Најистакнутији међу њима, сликар Јован оставио је свој потпис у олтарској апсиди, испод фигуре Богородице „Божији дар из руку Јована”. Његова дела су: Причешће Апостола, Богородица шира од небеса, Рођење и Ваведење Пресвете Богородице, и друга дела. Фреска Рођење Богородице сврстава се у најлепша сликарска остварења XIV века. Ту се налази и збирка рукописних књига, икона, златарских радова и уметничког веза. Ова збирка убраја се међу највредније у Србији.

Богородична црква је задужбина архиепископа Данила II, познатог књижевника и мецене. Саграђена је у облику уписаног крста, са куполом која се ослања на четири слободна стуба, а фасаде су малтерисане фреско-техником која потиче из XVII века. Прозори су од клесаног мермера готског стила. Унутрашњост цркве се карактерише присуством стубова, лукова, сводова и преградних зидова. Данило II је хтео да ову цркву прилагоди и потребама школовања. Анонимни мајстор је насликао унутрашњост куполе са сценама из Христовог живота и Богородичног циклуса.

Припрама Пећке патријаршије је подигнута кад и Богородичина црква, и представља највећи и најлепши отворени трем у српској средњовековној архитектури. Осликана је и са унутрашње и са спољашње стране. Од фресака из XIV века остало је врло мало, као што је Велика лоза Немањића са 23 лика. Пошто је Пећка Патријаршија истовремено служила и као маузолеј црквених поглавара, поред њених ликова налази се и десетак саркофага, камених ковчега и гробова.

Црква Светог Николе је изидана на јужној страни у време архиепископа Данила. Њене фреске из XIV века нису очуване, а данашње фреске насликао је мајстор Радул 1673. године, најпознатији сликар тога доба.

У порти Пећке патријаршије налазе се остаци средњовековних манастирских зграда. На северном брегу изнад комплекса црква, налазе се рушевине средњовековног утврђења-градића Идолца, опасног зидовима и повезаног са црквом у подножју. У непосредној близини Пећке патријаршије налазило се неколико средњовековних црквица. У стенама на улазу у Руговску клисуру, на десној обали Бистрице, налазе се остаци цркве испоснице у пећини, а на левој страни, високо у стени стоје остаци неколико црквица, које се степенасто ређају једна изнад друге и међусобно повезују уском стазом уклесаном у стени.

Ризница Пећке патријаршије је по писаним изворима била веома богата. Њу су даривали српски великани од Стефана Првовенчаног до цара Душана, као и архиепископи Свети Сава и први српски патријарх Јоаникије. Већ крајем XIV века то се богатство почело смањивати. Најтежи ударац Пећкој ризници 1688. године, нанео је турски Јеген-паша. Откривши њено богатство, однео га је натовареног на девет коња у Цариград, где му се губи сваки траг. У Пећкој патријаршији данас има неколико десетина вредних и ретких споменика. Међу најстарије спадају: Јеванђеље из XIII века и сликана плаштаница из средине XIV века. На платну, врло брижљивом иконописном техником, приказано је оплакивање Христа. Ова најстарија српска сликана плаштаница, пронађена је у рушевинама епископске цркве Богородице Хвостанске, код Пећи. Заједно са овом плаштаницом откопана је и друга са истом темом, са натписом по коме се види да потиче из 1597. године, аутора пећког иконописца Лонгина. Пећка патријаршија је и поред многих рушења и пљачкашких похода, у ризници поред икона, златарских радова и уметничког веза, очувала и преко сто рукописних књига-најдрагоценијег остатка некадашње велике патријаршијске библиотеке. Последњих година је у Метохији прикупљено и припојено на чување овој ризници, десетак епиграфских српских споменика ћириличног писма, из периода од XIII до XIV века, које треба да чине језгро будућег Лапидаријума.⁸

Света Гора

Атос је треће полуострво на Халкидикију, које се простира у дужини од 56 km и на којем доминира истоимени врх,

⁸ <https://www.rastko.rs/kosovo/pecarsija/umetnost/riznica.html>

висок 2.039 m. По грчкој митологији, Атос је био један од Гиганата, син Неба и Земље. У рату који је Земља иницирала између богова Олимпа и Гиганата, са циљем да се освети Зевсу, Атос је зграбио највишу планину Тракије и бацао је на богове. Планина је пала на простор централне Македоније. По хришћанском предању, Девица Марија је пловила у друштву Св. Јована Јеванђелисте ка Кипру, да посети Лазара. Када је њен брод скренуо са курса ка паганском Атосу, приморани су били да се усидре. Богородица је прошетала обалом и опчињена дивљом лепотом природе, богословила ју је. Замолила је свога Сина да то постане њена башта. Тада се зачуо глас: *Нека ово место буде твоје наслеђе и твоја башта, рај и уточиште за све који траже спасење*. Од тада је ова планина посвећена као “Башта Богородице” и представља недозвољену област за било коју другу жену.

Историја Атоса је била веома бурна. Први хришћани овде долазе у време Константина Великог, у доба стварања Византијског царства. Писана сведочанства из IX века потврђују долазак испосника. Први који се помињу јесу Петар Атонски и Евтимије из Саланице. Захваљујући Атанасију, оснивачу Велике Лавре, испоснички систем уступио је место монашком. Византијски цареви штите аутономију монашке заједнице и подржавају је финансијски, дарујући јој околна имања за градњу велелепних објеката. Крајем XI века, цар Алексеј Комнин, даје монасима додатне привилегије али доноси и одређене прописе. Управо овај цар проглашава Атос Светом Гором, под којим именом је и данас познат. Управо се X и XI век сматрају златним добом Атоса. Његова репутација и значај превазилазе границе Свете Горе и привлаче велики број монаха из других земаља, попут: Србије, Русије, Бугарске, Румуније, Шпаније, Грузије, Сирије и других.

Данас на Светој Гори живи око 1.500 калуђера. Од укупно 20 активних манастира, 17 су грчки а по један руски, бугарски и српски. Њихов број је одређен законом и не сме се повећавати ни смањивати. Осим манастира, постоји још шест категорија монашких заједница: скитови (мањи манастири за калуђере-испоснике), келије, колибе, катисме (просторије за одмор) и кароулие (потпуно издвојена места за најстроже испоснике). Сваки од манастира је аутономан и води га игуман. Двадесет изабраних игумана чини Свети Савет, који ратификује законодавне одлуке које се тичу монашког живота, док извршну власт има четворочлана Света епитасија. Овај систем управљања је истоветан систему који важи у осталим административним областима Грчке. Света Гора је аутономни део државе Грчке, док је духовно

под јурисдикцијом патријаршије у Константинопољу. У варошици Кареји (око 300 становника), налази се зграда Светог Савета, са још 19 објеката у којима бораве представници манастира. У Кареји се налази и црква Протато, посвећена Успењу Пресвете Богородице. Ово је једна од најважнијих цркава на Атосу. Најстарији манастир је Велика Лавра, којег је 963. године основао Атанасије, реформатор монашког живота. Велику Лавру су византијски цареви често богато награђивали, те стога поседује највећу збирку старина и најважнију библиотеку на Светој Гори. Остали манастири су: *Stavronikitas*, *Pantokrator*, *Esfigmenos*, *Chelandari* (Хиландар), *Zografos* (бугарски), *Konstamonitou*, *Docheiaris*, *Xenofon*, *Agios Panteleimon* (руски), *Xiropotamos*, *Koutloumousiou*, *Ivires*, *Karakallas*, *Simon Petras*, *Gregorios*, *Dionysios* и *Agios Pavlos*.⁹

Да би се добила дозвола за посету Светој Гори, потребно је проћи кроз дугу процедуру. Након уласка, ходочасници могу посетити који год манастир желе. Укупно дозвољено време боравка је седам дана. За то време, посетиоци треба да се понашају дискретно, у складу са одређеним стандардима и моралним принципима монашке државе. Жене могу посматрати Свету Гору и њене манастире једино с мора, и то са веће удаљености, јер им посета манастирима није дозвољена.¹⁰

Хиландар се налази у северном делу полуострва Атос, на око 3–4 km. удаљености од мора. Сакривен у густом медитеранском растињу и због зидина које га окружују, подсећа на средњовековно утврђење. Хиландар је четврти по реду у хијерархији светогорских манастира и један од најзначајнијих духовних и културних средишта српског народа. Манастир је крајем XII века, на месту некадашњег старијег манастира, изградио Стефан Немања. То место је 1198. године, златом запечаћеним декретом, цар Алексеј Трећи Комнинос, предао Србима на вечни поклон. Свети Сава је 1200. године саставио Хиландарски типик, којим се одређује начин понашања монаха у манастиру.¹¹ Зидине окружују манастирски

9 <http://www.svetagora.info/>

10 Штетић, С., Шимичевић, Д. и Ђурчић, Н. (2013) *Специфични облици туризма*, Београд: *Forma B*, стр. 89.

11 По предању, Свети Сава је седам година након очеве смрти дошао из своје испоснице у Кареји да припреми пренос моштију Св. Симеона у Србију, ради мирења завађене браће. Хиландарски монаси неутешно су плакали, жалећи што их њихов светитељ напустио. Тада се Свети Симеон у сну јавио игуману Методију, рекавши му да је неопходно да се мошти пренесу у родну грудну, а за утеху хиландарском братству из његовог празног гроба изнићи ће лоза, која ће рађати док благослов његов на Хиландару буде почивао.

комплекс, а на јужној и источној страни налазе се две главне куле: пирг Св. Георгија и пирг Св. Саве. У оквиру комплекса се налази црква Ваведења Богородице, 12 мањих цркава и капела (парацлиса), манастирски конаци и пиргови.

Данашњу цркву Ваведења Богородице, изградио је почетком XIV века краљ Милутин, на темељима цркве коју су првобитно изградили Свети Симеон и Свети Сава. Око 1380. године кнез Лазар Хребелановић је уз ову цркву подигао и припрату. Надалеко је позната манастирска ризница у којој се чувају списи различитог карактера, од којих су неки стари и до седам векова, и око петсто икона из периода од XII до XIX века. Хиландарске светиње су: чудотворна икона Богородице Тројеручице, две Богородице Одигитрије, Христос Спаситељ и лоза Светог Симеона Мироточивог. Икона Богородице Тројеручице, из VIII века, најпознатија је хиландарска икона и драгоценост Светог Јована Дамаскина, који ју је чувао у личном парацлису, у својој кући у Дамаску, почетком VIII века.¹² За винову лозу Светог Симеона, која овде расте, везују се бројна предања. Ова лоза је изникла из свечевог гроба и након осамсто година још увек даје плодове.¹³

Могућност укључивања средњовековних манастира у туристичку понуду Србије

Туризам може бити снага за очување али и претња за културне ресурсе и наслеђе локалне заједнице. Узајамна зависност која постоји између туризма и културног наслеђа је очигледна. Док културно наслеђе ствара основу за туристички развој, туризам има ту моћ да подстицајно делује на очување ових ресурса. Културно наслеђе је потребно показати и приказати, јер на тај начин оно има своју сврху и постиже свој циљ, што туризам омогућује. Са растућим интересовањем за сакралне споменике, туризам коначно постаје признат као делатност која може да помогне очувању културних добара, локалне културе и обичаја. То значи да туризам не нуди само побољшање живота онима који пружају услуге, већ и онима који их и користе. Због тога је изузетно важно да сви они који учествују у креирању туристичке делатности

12 За ову икону се везује једно старо предање, које каже да је богослов Јован Дамаскин, својевремено био оклеветан и кажњен одсецањем руке. Пошто се предано молио пред иконом Богородице с Христом, њеном милошћу му је враћена рука. У знак захвалности, Јован Дамаскин је на икону додао трећу – сребрну руку. Од тада се за ову икону везују многи случајеви исцељења и чудотворне моћи.

13 Штетић, С., Шимичевић, Д. и Ђурчић, Н. (2013) *Специфични облици туризма*, Београд: *Forma B*, стр. 91.

одржавају оптималну равнотежу развоја. Такође, значајно је да се изврши процена и створе могућности за пласирање средњовековних манастира као посебних туристичких производа у туристичкој понуди Србије. У овој години, када се слави 800 година аутокефалности Српске православне цркве, потребно је уложити посебне напоре у валоризацији српских средњовековних манастира.

Концепција одрживог развоја туризма представља основу за реализацију савремених туристичких кретања јер подразумева ефекте који су са економског, социолошког и еколошког становишта задовољавајући кроз дужи временски период. Када се ради о културним добрима, треба посветити посебну пажњу образовању, обуци и подизању свести, ради упознавања са најважнијим циљевима и задацима одрживог развоја туризма, а са циљем стварања нових туристичких производа.¹⁴

На туристичком тржишту су све присутнији туристички производи који настају по захтеву клијената. То су специјализоване тематске туре које обухватају одређене културне и природне целине. На тај начин се на тржишту презентују нови туристички производи који могу да задовоље пробирљиву туристичку клијентелу.

Путевима средњовековне Србије може се назвати јединствени туристички производ, који би укључивао низ различитих програма са циљем промовисања националне културне баштине. Овај програм обухватао би већи број једнодневних и вишедневних путовања кроз Србију, уз обилазак сакралних грађевина. На тај начин промовисали би се не само културна добра, већ и природни ресурси Србије, кроз одрживи развој туризма. О томе би требало размишљати!

Закључак

Срби су примили хришћанство у VII веку. Тада још нису имали сопствену црквену организацију. Потпадали су под Охридску архиепископију. Свети Сава (Растко Немањић) је 1219. године, рукоположен у Никеји од стране патријарха Манојла I Цариградског, за „архиепископа српских и приморских земаља”. Српска црква тада добија аутокефалност. Данас она као једна од најстаријих цркава, поседује непроцењиво културно благо. Српска православна црква представља и предмет интересовања значајног дела човечанства. Поседује бројне објекте који данас осликавају бурну

14 Кривошејев, В. (2014) *Управљање баштином и одрживи туризам*, Ваљево: Народни музеј Ваљево, стр. 90-91.

историју хришћанства. У њима се налазе реликвије, чије се вредности не могу поредити ни са једним вредностима у свету. Манастири, цркве, фреске, различити предмети и објекти, симболизују Српску православну цркву, како у оквиру Србије, тако и ван њених граница. Србија располаже великим бројем сакралних објеката који имају значајну историјску, културну и верску вредност у националним и међународним оквирима. Као најзначајнији сакрални објекти могу се издвојити манастири рашке, моравске и српско-византијске школе, али и други верски објекти Српске православне цркве. Значај ових објекта огледа се и у утицајима на развој верског туризма, као облика туризма посебних интересовања. Велики број домаћих и иностраних туриста, посећује ове објекте, са жељом да обогате своја културна сазнања. На тај начин повећава се општи културни ниво и свест. Кроз упознавање различитих вера и људи, стварају се услови за боље узајамно разумевање и подршку, како између припадника истих верских структура, тако и у погледу различитих верских опредељења и схватања. Туризам на религију остварује значајне позитивне утицаје а најзначајнији утицај јесте пораст респектовања локалне религије од стране туриста и обрнуто.

ЛИТЕРАТУРА:

Кривошејев, В. (2014) *Управљање баштином и одрживи туризам*, Ваљево: Народни музеј Ваљево.

Новаковић-Костић, Р. (2010) *Туризам и култура*, Смедерево: ЛЛ.

Стојковски, Б. (2019) *Свети Сава – први српски полихистор*. Поводом осам векова аутокефалности Српске православне цркве (<https://www.kcns.org.rs/agora/sveti-sava-prvi-srpski-polihistor-povodom-osam-vekova-autokefalnosti-srpske-pravoslavne-crkve>)

Тришић, И. и Штетић, С. (2019) Утицаји етичких кодекса на свакодневни развој културе понашања у туризму, *Култура* бр. 162, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Штетић, С. (2003) *Географија туризма*, Београд: Cicero.

Штетић, С. (2016) *Водичка служба у туризму, научите да водите*, Београд: *Forma B*.

Штетић, С. и Шимичевић, Д. (2017) *Туристичка географија*, Београд: Висока туристичка школа струковних студија.

Штетић, С., Шимичевић, Д. и Ђурчић, Н. (2013) *Специфични облици туризма*, Београд: *Forma B*.

<http://www.kultura.gov.rs/cyr/zastita-kulturnog-nasledja/kulturna-dobra> (20. 06. 2019)

<http://www.svetagora.info/> (24. 06. 2019)

<https://www.kcns.org.rs/agora/sveti-sava-prvi-srpski-polihistor-povodom-osam-vekova-autokefalnosti-srpske-pravoslavne-crkve>
(23. 06. 2019)

<https://www.rastko.rs/kosovo/pecarsija/umetnost/riznica.html>
(10. 05. 2019)

Snežana Štetić and Igor Trišić
College of Tourism Belgrade; University of Kragujevac, Faculty of Hotel
Management and Tourism, Vrnjačka Banja

MEDIEVAL MONASTERIES OF SERBIA

UNTAPPED WEALTH FOR SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT

Abstract

The history of a nation is reflected in its cultural and historical resources. Sacral monuments of Serbia today represent an inevitably attractive factor and an underlying segment of a specific form of tourism and cultural tourism called religious tourism. Some of the most important religious destinations in the world, with their inexhaustible sacral treasures, have recorded a very significant foreign exchange revenue from tourism. It contributes to cultural heritage as one of the most important sources in tourism, which attracts a significant number of tourists in the world and represents an important potential for sustainable tourism development. Tourism development of the Republic of Serbia, among other things, is based on the valorization of cultural and historical heritage, among which an important place is occupied by monasteries and churches of the Serbian Orthodox Church. Serbian Orthodox Church has many facilities that have significant historical, cultural and religious value in the national and international context. The monasteries of Raška, of the Moravian and Serbian Byzantine School, but also those at Fruška Gora and in the region of Ovčar Kablar stand out as the most important religious monuments in Serbia. In the year when we celebrate 800 years of the autocracy of the Serbian Orthodox Church, this paper examines the values of the sacral monuments that were created as the endowments of the Nemanjić family, which represent still underused resources for the development of tourism in Serbia.

Key words: *autocephalous Serbian Orthodox Church, religious tourism, sustainable tourism development, special interest tourism, cultural heritage*